

אימא לי איזי, ואמרי לה כדי

במאמר זה נדון בשתי מלים תלמודיות, אשר משמען המדויק אינו מובן כל צורכו לכל הלומדים. המשותף לשתי מלים אלה הוא שיש המפרשים אותם כשמו של אדם או ככינויו*.

איזי

מקובל להתייחס לתיבה 'איזי' כאל כינוי חיבה. ניתן למצוא אותה בלשונם של חכמי ישראל בדורות האחרונים, למשל: "לכבוד מעלת איזי וחביבי"¹; "חביבים עלי דברי דודי איזי וחביבי"², והיא משמשת בלשונם כמלה נרדפת לכינויים: חביבי, אהובי, רעי ויקירי. מקורה בארמית של התלמוד הבבלי³, בו מופיעה המלה "איזי"⁴ (ולפעמים בשינויים קלים: "איזו"⁵ או "זי"⁶) למעלה מעשר פעמים. בכל הופעותיה

* המאמר מוקדש לזכר הקדושים, הי"ד, שנרצחו בישיבת מרכז הרב בר"ח אדר התשס"ח (ובהם שלושה מתלמידי): שגב פניאל אביחיל, יונתן יצחק אלדר, אברהם דוד מוזס, יונדב חיים הירשפלד, נריה כהן, יוחאי ליפשיץ, דורון מהרטה, ורועי אהרון רוט, זכר כולם לברכה. באיתור מקורות למאמר זה נעזרתי בפרויקט השו"ת של אוני' בר אילן, במאגר הממוחשב "אוצר החכמה", ובידידי המתכתבים בדוא"ל.

1 מתוך שו"ת ישמח לבב (לקט תשובות סימן ו) לר' ישועה שמעון חיים (ישמ"ח) עובדיה וצפרו [מרוקו] תרל"ב-תשי"ב.

2 מתוך שו"ת משפטי עוזיאל (כרך א יו"ד סימן ג) לראשל"צ הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל (ירושלים תר"מ-תשי"ב).

3 היא לא נמצאת בארמית המקראית או בניבים ארמיים אחרים (ראה להלן הערה 15 והערה 19).

4 כך מנוקדת המלה ב"מילון ארמי עברי לתלמוד הבבלי" מאת הרב פרופ' ע"צ מלמד (ירושלים תשנ"ב, עמ' 24) שניקודו מבוסס בד"כ על מסורת הלשון של חכמי עדות המזרח (שם, עמ' יג), וכך היא מסורת יהודי תימן (תלמוד בבלי מנוקד על פי מסורת יהודי תימן, ירושלים, תש"ם, מאת ר"י עמר). והשוה לניקוד של רי"ן אפשטיין, להלן הערה 15.

5 כגון: בבא מציעא ע, א; סנהדרין ל, ב (על הגהות היעב"ץ שם). לא מן הנמנע שבעט[ן]ים של מעתיקים התארכה היו"ד במקרים אלו לוי"ו (וכן ארע בדפוס פירוש רשב"ם שלהלן). ואכן, בחלק מכתבי היד כתוב "איזי" גם במקומות שמודפס "איזו" (מילון רע"צ מלמד, שם, הערות 31-32). בבבא מציעא ע, א מופיע בכת"י מינכן 95 כמו בדפוס, אך בכתבי יד אחרים (כגון כת"י המבורג 165, כת"י וטיקן 115, ועוד) כתוב "איזי".

6 כגון: "אודו לי זי" (יומא ל, ב כת"י מינכן 6; השוה להערה הבאה), "אימא לי זי גופא דעובדא היכי הוה" (כתובות עט, א כת"י לנינגרד פירקוביץ' 187; בכת"י וטיקן 113 ובכת"י וטיקן 130 כמו בדפוס "איזי", ובכת"י מינכן 95: "איזו").

היא נמצאת בתוך דיבור ישיר (של איש יחיד אל יחיד אחר בדרך כלל⁷), וניתן להבין את תוכן האמירה גם ללא המלה "איזי"⁸. כאמור לומדים רבים מבינים שזוהי מלת חיבה הנוספת למשפט בתור פְּנִיָּה⁹; פירוש זה מוזכר לראשונה ע"י מהרש"ל¹⁰: "יש מפרשים אוהב". ואולם, על פירוש זה הקשו כמה קושיות, אחת מהן¹¹ מבוססת על המסופר על רבה בר שילא, שברצותו לברר את פרטי הסכסוך שהובא לפניו הוא פנה אל אחד הצדדים בלשון זו: "אימא לי, איזי, גופא דעובדא היכי הוה" (כתובות קד, ב). קשה מאוד להניח שרבה הדיין יגלה יחס של חביבות וחיבה לאחד מבעלי הדין¹², ולפיכך נראה שאת המלה "איזי" אין לפרש ככינוי חיבה.

בדרך אחרת הולך הרשב"ם (בפירושו לבראשית כז, לג) הכותב על דברי יצחק אבינו "מי אפוא הוא הַצָּד צִיד": "תיקון לשון הוא, כמו 'איזי' שבתלמוד: 'אימא לי איזי'; אתאור"ש¹³ בלעז". ביאור לעז זה הוא: "ובכן, אם כן"¹⁴. אם כן, לפי הרשב"ם (וכך מקובל היום אצל חוקרי הלשון¹⁵) את המשפט "אימא לי איזי"¹⁶ אין לפרש: "אמור לי, חביבי", אלא: "אמור לי, איפוא".

- 7 למעט מקרה אחד שמופיע בדיבור אל רבים ("אודו לי איזי"; יומא ל, ב), ומקרה נוסף בפי רבים ("אימא לן איזי"; שבת קלה, ב), לפי נוסח התלמוד שבדפוס.
- 8 אין הבדל משמעותי (סמנטי) בין השאלה "אימא לי, איזי, גופא דעובדא היכי הוה?" (כמופיע בכתובות עט, א; קד, ב; בבא מציעא ע, א) לבין אותה שאלה ללא "איזי" (כמופיע בכתובות פו, א; בבא קמא כז, ב; חולין נא, א).
- 9 פנייה (Address בלעז) היא נספח למשפט, הכולל את שמו או כינויו של הנמען שאליו פונים (בד"כ מטרת הוספת הפנייה היא למשוך את תשומת לבו של הנמען).
- 10 חכמת שלמה לבבא מציעא ע, א. בספר הכללים "יד מלאכי" (סימן נא) מובא פירוש זה בשם ר' יוסף חזן, שראה כן ברש"י, אך אינו זוכר את מקומו. גם בשולי התלמוד במהדורת ר"ע אבן ישראל (שטיינזלץ) הובא פירוש זה בכמה מקומות בשם רש"י. ברם, כפי שכבר הוער בגיליון "יד מלאכי" ע"י רי"ף (=ר' ישעיה פיק), בשום מקום לא פירש רש"י מלה זו (יתכן שדמיון השמות גרם למישהו לייחס את הדברים לרבנו שלמה יצחקי במקום לרבי שלמה לוריא).
- 11 מפי ידידי האברך ר' רפאל מיוחס נ"י. קושיות נוספות על פירוש זה מובאות ע"י ר' שמואל ולדברג, דברי שמואל, סימן כ; ר' יוסף שפירא, כללי תורה, תש"ג, עמ' קמג; וד"ר יצחק אבינרי, סיני, מז, עמ' רפ.
- 12 ראה דרשת רבי יהודה בסנהדרין ז, ב על הכתוב בדברים א, יז: "לא תפירו פנים בְּמִשְׁפָּט" - לא תכירהו; רש"י: לא תכירהו - אם הוא אוהבך.
- 13 נכתב בצרפתית עתיקה: "atores".
- 14 ע"פ רא"מ גלנצר בספרו "מעייני אגם" (אנטוורפן תשס"ג, עמ' קח).
- 15 החוקרים מאמתים את דברי הרשב"ם בעזרת הלשון הפרסית. לדעת קוהוט (ערוך השלם, ערך 'איזי, איזו'), העובדה שמלה זו מופיעה רק בתלמוד הבבלי ולא בירושלמי, מובילה אל המסקנה שדוברי הארמית בבבל שאלוה מן הפרסית. פרופ' רי"ן אפשטיין (דקדוק ארמית בבבלי, עמ' 141; מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות, א, עמ' 201) מציין שגם לצורה הארוכה "איזי" [כך הוא מנקד], וגם לצורה המקוצרת "איזי", יש מקבילה בשפה הפרסית. מורי וידידי, מר דוד לוק נר", הציע לפרש את "איזי" כמו "איזי" העברית ("לולא ה'... אָזי חיים בלעונו"); תהלים קכד, ג) במובן של "כי אז", כעין המלה "אפוא". פירוש נוסף מצאתי

המלה "אָפּוּא" מופיעה בכתוב זה אחת עשרה פעמים בתנ"ך (ארבע בתורה, ועוד שבע בנ"ך) ובכתוב מקוצר "אָפּוּא" ארבע פעמים נוספות בספר איוב¹⁷, ובכל הפעמים נכתבת ההברה הראשונה "אָ" ללא אָם הקריאה יו"ד ("צירי חסר"). לעומת זאת, מלת השאלה "אָיפּה" מופיעה במקרא עשר פעמים: פעם אחת בתורה ("אָיפּה הָם רַעִים"; בראשית לז, טז) ועוד תשע פעמים בנ"ך, ובכל עשר הופעותיה מופיעה המלה בכתוב זהה, כשההברה הראשונה "אָי" נכתבת עם אָם הקריאה יו"ד ("צירי מלא") וכן אָם הקריאה בסוף המלה היא ה' (לעומת "אָ" או "י"). על אף שני ההבדלים בכתוב של שתי המלים "אָפּוּא" ו"אָיפּה", הן שוות צליל ("הומו-פון" בלעז), כלומר הן נהגות באופן זהה לגמרי¹⁸.

מהו היחס הסמנטי ביניהם? האם מבחינת המשמעות ישנו קשר בין המלים "אָפּוּא" ו"אָיפּה"? המפרשים שדנו בסוגיה זו, ניסו לגבש הגדרות למלים אלו על סמך כל היקרויותיהן בלשון המקרא. דא עקא, קשה להגדיר משמעות אחת קבועה של "אָיפּה" ובמיוחד של "אָפּוּא", מפני שהן נמצאות במסגרות תחביריות משתנות. זוהי כנראה הסיבה לכך שבפסוקים שונים תורגמו מלים אלו לארמית בדרכים שונות (הן בתרגום אונקלוס לתורה¹⁹ והן בתרגום יונתן בן עוזיאל

- בספר הכללים "מר קשישא" (ירושלים תשנ"ג, עמ' כו) מאת ר' יאיר חיים בכרך (בעל חוות יאיר), וזו לשונו: "נ"ל [דהוא] כמו אם זה, ר"ל לשון תמיהה, אם יכול להיות זה".
- 16 משפט זה מופיע בשבע סוגיות בתלמוד הבבלי: כתובות סט, א; עט, א; קד, ב; גיטין לט, ב; בבא מציעא ע, א; בבא בתרא לב, ב; נדה מב, ב. ופעם שמינית בפי רבים: "אימא לן איזי" (שבת קלח, ב). אגב, הפועל "אימא" (= "אָמור") השכיח מאוד בתלמוד הבבלי, הוא קיצורו של הפועל "אימר", הכולל את כל אותיות השורש (אמ"ר), המופיע בתרגום אונקלוס, וגם בבבלי (ראה): "דיקא נמי - דקדוק לתלמוד בבלי ולתרגום אונקלוס" מאת אבא מארי, הרב יצחק פרנק, ירושלים, תש"ס, עמ' 93; 152.
- 17 יז, טו; יט, ו; שם כג; כד, כה. הפסוק היחיד בספר איוב שבו מופיעה הצורה הרגילה במקרא: "אָם לא אָפּוּא מי הוא" (ט, כד) נמצא לפנינו בבבלי (בבא בתרא טז, א) בשינוי כתיב: "איפו" (עם י' וללא א' סופית). כמו כן, בדף הקודם שם (טו, א) הובאה התיבה 'אפו' בפסוק באיוב (יט, כג) "מי יתן אָפוּ וְיִפְתּוּן מְלִי" בנוסח "אפוא". והשוה להערה 29 להלן.
- 18 כלשון רד"ק (ספר השרשים, א"ף): "החלפת המלה בכתובה, אבל בקריאה היא אחת". לפי מסורת כל עדות ישראל, כשם שאין הבדל בין הגיית חולם מלא להגיית חולם חסר כך אין שום הבדל בין הגיית צירי מלא להגיית צירי חסר (להוציא מודעת קצת מהאשכנזים, חדשים מקרוב באו, המוסיפים לפעמים יו"ד עיצורית בצירי מלא, ואכמ"ל). אף ההטעמה בשתייהן צריכה להיות זהה - בהברה האחרונה ("מלרע"). אמנם, כיום נוהגים רוב דוברי העברית להבדיל בין "אָפּוּא" מלרע, לבין מלת השאלה "אָיפּה" מלעיל; מן הראוי להקפיד שבידול זה לא יחדור מלשון הדיבור אל קריאת התורה.
- 19 בבראשית כז, לג: "דִּיכִי" מְלָה זו מתרגמת בבראשית כד, סה ושם לז, יט את מלת הרמז "הַלְזָה", כלומר "ההוא", עיי"ש ברשב"ם; שם כז, לז: "כָּעָן" (=כָּעַת, עתה, עכשיו); שם מג, יא: "הוא"; שמות לג, טז: "הכא" (=כאן). מפרשי ת"א דנו בכך, ראה למשל: ר' מרדכי לוונשטיין, "נפש הגר", בראשית כז, לז; מג, יא. יתכן שאונקלוס ויונתן ראו צורך לייצג בתרגומיהם את

לנביאים²⁰), ולפיכך כתב רש"י על דברי יצחק אבינו שלעיל: "איפוא - לשון לעצמו הוא, משמש עם כמה דברים"²¹.

לדעת רש"י אין בידול סמנטי בין המלים, וישנה משמעות זהה ל"אפוא" ול"איפה". כשם שרש"י מפרש את מלת השאלה "איפה" כהרכבה של "איפה+פה"²², כך הוא מפרש גם את המלה "אפוא"²³. בדרך זו מפרש גם ר' אברהם אבן עזרא בכמה מקומות בפירושו למקרא²⁴. אמנם, במקום אחד (בראשית כז, לז) הוא מזכיר את הדעה²⁵ שאכן קיים הבדל סמנטי בין "אפוא" (שפירושו כמו "עתה") ל"איפה". גם רד"ק סבור שאין הבדל סמנטי בין שלוש הצורות "איפה", "אפוא" ו"אפו". לדעתו, מלה זו (משולשת הכתיבים) איננה הֶלְחַם של שתי המלים "איפה+פה" כדברי רש"י וראב"ע אלא "מלה אחת", וכך נוח יותר לפרש אותה "על עניינים משתנים": לא רק כמלת שאלה ביחס למקום²⁶, אלא גם כמלת שאלה על תכונה ומראָה²⁷, וגם כתואר הפועל במשמעות "עתה"²⁸. לאור שיטת מפרשים אלו, מובנים החילופים

- כל מלות הפסוק, אף שלא היה בניב הארמי שלהם מלה מקבילה ל"אפוא". לו היתה "איזי" מצויה בלשונם שמה היו מתרגמים בעזרתה את "אפוא" באופן עקבי.
- 20 הוה תרגומו ל"אפוא" בשופטים ט, לח ובמל"ב י, י ותרגומו ל"איפה" בשמ"א יט, כב; ובשמ"ב ט, ד.
- 21 כלומר, משמעות המלה משתנה: לפעמים (כמו כאן - בראשית כז, לג) משמשת "אפוא" כמלת שאלה ביחס למקום (כמו "אנה", תרכובת של "איה פה"); לפעמים משמעה: עתה; ולפעמים משמעה: מי הוא. ובפסוק זה חסרה ו' החיבור: מי [ו]אפוא הוא, כלומר: מי [הוא] רש"י [ספר הזכרון]. ועיי"ש בהמשך דברי רש"י (שלפי חלק מהנוסחאות אינם המשך פירוש זה אלא "דבר אחר"), ובדברי מפרשיו (וכן ב"נפש הגר" הנ"ל). בסגנון דומה כתב רש"י על דברי יעקב אבינו "אם כן אפוא זאת עשוי" (שם מג, יא): "איפוא - לשון יתר הוא, לתקון מלה בלשון עברית". והשוה ללשון רשב"ם נכדו שלעיל.
- 22 ראה: רש"י איוב לח, ד. בדרך דומה הורכבה מלת השאלה "היכן" בלשון חכמים. וע"ע: "לכו וראו איכה הוא" (מלכים ב' ו, יג); "איכה תרעה" (שיר השירים א, ז); תרגום יונתן בן עוזיאל לשופטים ח, יח.
- 23 כך פרש רש"י בראשית כז, לג (יתכן שזהו פירוש שני, כאמור לעיל); שם שם לז; שם מג, יא, ובהושע יג, י.
- 24 ראה פירושו לבראשית ד, ט ("ומלת 'איפה' מורכבת ממלות שתיים"); שם כז, לג ("מי אפוא" - מי זה ואנה הוא, שתי מלות) ולהושע יג, י.
- 25 בשם "יש אומרים", ואינני יודע למי כוונתו. במהדורת "הכתר" (בר אילן) השוו דעה זו לאונקלוס שתרגם כאן "כען" (ראה לעיל הערה 19).
- 26 "כמו אָנָה" (ספר השרשים, ערך איף) וכן כתב בפירושו לבראשית כז, לג ("מי אפוא - פירוש: מי הוא ואפוא הוא") ולישעיה יט, יב ("אִים אפוא חֲקָמִיד - כפל עניין במלות שונות") וע"ע שם מט, כא ("איפה הם - מאיפה, כלומר: מאיזה מקום באו; או פירושו: איפה היו") ובהושע יג, י ("אָהִי מִלְכָּד אפוא").
- 27 שופטים ח, יח: "איפה הָאֲנָשִׁים - מה תארם ותכונתם".
- 28 רד"ק מפרש כך שני פסוקים: בראשית כז, לז ("ולכה אפוא - ולך עתה") וישעיה כב, א ("מה לך אפוא").

המרובים בין "איפה" ל"אפוא" בדברי חז"ל ובדברי רבותינו הראשונים²⁹, שהרי אין למלים אלו משמעויות נבדלות זו מזו³⁰.

לפי שיטה זו מובנת עוד יותר הטענה המועלית במסכת בבא בתרא (טו, א; אין זו המסקנה!) שמחברו של ספר איוב אשר השתמש במלה "אפוא", חי בתקופתו של יוסף אשר השתמש אף הוא במלה "איפה"³¹:

"משה כתב... איוב. מסייעא ליה לר' לוי בר לחמא, דא"ר לוי בר לחמא: איוב בימי משה היה, כתיב הכא: מי יתן אפוא ויכתבון מלי³², וכתיב התם: ובמה

29 בספרא (בהר פרשה ג, ד) הובא הפסוק 'וְאֵיפָה יִשְׂרָיִם נִכְחָדוּ' (איוב ד, ז) בנוסח "ואיפוא". כיו"ב, הובא בתלמוד הבבלי (שבת נו, א) הכתוב בשמ"ב ט, ד ובו מלת השאלה "איפה" (וכן הוא בספרים דין) בנוסח "איפוא". אמנם, יתכן שחילופי כתיב אלו אין מקורם בחז"ל אלא בטעות המעתיקים (ואכן, כתיב היד של התלמוד הבבלי בשבת נו, א מצטטים את המלה "איפה" ככתוב, ועל כן נראה שמקור זה שובש ע"י המדפיסים). רש"י עצמו מחליף לפעמים "איפה" ב"אפוא": רש"י מסביר את המלה הארמית "לייא" כך: "כנגד איפוא... להיכן" (סוטה מד, א ד"ה כלפי לייא; וכן בכתובות טו, א ד"ה וקשיא לך), ובפירושו לסנהדרין (מט, א ד"ה בור) הוא מצטט את הכתוב בשמ"א כו, טז "רָאָה אֵי חֲנִית הַמֶּלֶךְ וְאֵת צַפְחַת הַמַּיִם" - בשינוי גדול: "ראו נא איפוא חנית המלך ואיה צפחת המים". חילופי כתיב כיוצא באלו ניתן למצוא במקורות נוספים, ראשונים ואחרונים (כגון: שו"ת הראב"ד סימן קצד; שו"ת יכין ובעז ח"ב סימן נ).

30 יש המתעלמים משיטת מפרשי המקרא הנ"ל (רש"י, ראב"ע ורד"ק), ומאשימים את המאחדים "איפה" ו"אפוא" בשיבוש הלשון (השוה להלן הערה 62). כך כותב ד"ר יצחק אבינרי (יד הלשון, תל אביב תשכ"ה, עמ' 30): "רבים טועים וכותבים 'איפה' בשעה שכוונתם ל'אפוא'... על המשתבשים לכתוב 'איפה' במקום 'אפוא' אני קורא מקרא שפתוב (דברים כה, יד) 'לא יהיה לך בְּבִיתְךָ אֵיפָה וְאֵיפָה' - אלא 'איפה' ו'אפוא'... טשטוש התחומים בין 'איפה' ל'אפוא' ישן נושן הוא, ואף חז"ל לא נזהרו בזה". אולם "חוסר הזהירות" שהוא מייחס לחז"ל, יתכן שאינו אלא שיבוש מאוחר שחל במסירת דברי חז"ל עלי ספר (כמודגם בהערה הקודמת).

31 יש לציין כי ביסודו של דיון זה (וגם במקומות נוספים בדברי חז"ל) מונחת ההנחה שציטוטי האישים המובאים במקרא נאמרו במציאות בדיוק כפי שהם מוצגים בכתוב: "דיבורים - כהווייתן היו". אמנם, לפי הפשט, יתכן שלשון הדובר סוגגנה על ידי נותן התורה ללשון בני האדם שבזמן מתן תורה, ואין לתפוס ציטוטים של אישים במקרא באופן מילולי (השוה לדברי ר"א אבן עזרא לשמות כ, א: "ומי הוא שאין לו לב שיחשוב כי הטעם אינו שְׁוָה בעבור שנוי המלות"); כשם ששיחותיו של יוסף עם אֶחָיו בהיות הַמֶּלֶךְ בְּיַנְוֶתֶם שוכתבו לעברית, כך יתכן שגם המלים "אפוא" ו"איפה" הורתם ולידתם בלשונו של נותן התורה, והם אינם משקפים את לשונם של יוסף, יצחק, ויעקב (וחזרנו, אפוא, לשיטת ר' לוי בר לחמא, שאיוב בימי משה היה).

32 איוב יט, כג (ראה לעיל הערה 17). אם דברי ר' לוי בר לחמא מתבססים רק על הדמיון בסגנונם הלשוני של איוב ומשה רבינו (ראה: תורה תמימה לשמות לג, טז), צ"ע מדוע הוא ציין דוקא פסוק זה באיוב, ולא את שלושת הקודמים לו (איוב ט, כד; יז, טו; יט, ו). יתכן שר' לוי שבא ללמוד על זמן כתיבת הספר, הוכיח דוקא מפסוק זה כי בו נסמכה המלה "אפוא" ל"וּיִכְתְּבוּן מִלִּי" (וראה מהרש"א בחידושי אגדות על אתר ובנוסח פירושו שבעין יעקב).

יודע אפוא. ואימא בימי יצחק, דכתיב: מי אפוא הוא הצד ציד! ואימא בימי יעקב, דכתיב: אם כן אפוא זאת עשו! ואימא בימי יוסף, דכתיב: איפה הם רועים!"

אמנם, אין הכרח להסיק מכאן שהתלמוד סבר ש"איפה" ו"אפוא" אחד הם, לפי פשוטו של מקרא, כי ניתן לדרוש דרשות גם מדמיון בצלילן של מלים שונות. עכ"פ, כאמור, רש"י הוא הראשון שסבר שיש זהות סמנטית בין מלים אלה גם בפשוטו של מקרא.

ברם, יש מבחינים בין "איפה" המתפקדת בכל המקרא כמלת שאֵלה³³, לבין "אפוא" המשמשת כמלת קישור וחיבור (או חיזוק)³⁴. הבחנה סמנטית זו מקובלת בעברית החדשה³⁵, ומצאתיה מוגדרת לראשונה בספר שכל טוב³⁶: "ויאמר מי אפוא – כלומר, מי עכשיו הוא הצד ציד ויבא לי. כל 'איפוא' הנכתב בסופו באל"ף – משמש כמו עכשיו, כגון: 'אפוא זאת עשו' (בראשית מג, יא), 'עשה זאת אפוא בני והנצל' (משלי ו, ג), 'איפה אפוא תקנותי' (איוב יז, טו), 'מי יתן אפוא ויקתבו מלי' (שם יט, כג), 'ואם לא אפוא מי יקזיבני' (שם כד, כה), וכל דומיהן. וכל 'איפוא' שנכתב סופו בה"א – משמש כמו אָנָה, כגון: 'איפה האַנְשִׁים אֲשֶׁר הֲרַגְתָּם בְּתִבּוֹר?' (שופטים ח, יח), 'ואיפה יִשְׂרָאֵל נִכְחָדוּ?' (איוב ד, ז), 'איפה לקִטֹּת הַיּוֹם?' (רות ב, יט), וכל דוגמיהן. וגם נשמע כאילו נחצה לשתי תיבות: אי פה: 'אי'³⁷ כמו אנה: 'אי הַבֵּל אַחִיד' (בראשית ד, ט), 'אי אֶלְהִימוּ' (דברים לב, לז), 'אי חֲנִית הַמֶּלֶךְ' (שמ"א כו טז), 'אי זֶה הַדָּרָד' (מל"א יג, יב), וכל דומיהן; פה' כמו כאן, ודומה: 'מי לָךְ פה' (בראשית יט, יב), וכל דומיהן".

33 בד"כ ביחס למקום, אך עיין בפירוש ר"י קרא לשופטים ח, יח ובפירוש ר' עמוס חכם בסדרת דעת מקרא לישעיה מט, כא.

34 "מלות הטעם לחיזוק האמור ותקון הלשון" (ד"ר שלמה מאנדלקרן, קונקורדנציה לתנ"ך, עמ' 47). בקונקורדנציה לתנ"ך של א' אבן שושן אף סודרו "איפה" ו"אפוא" בערכים נפרדים. "אפוא" מוגדרת כ"מלת חיבור להדגשה – בשאלה, בציווי וכדומה" (יש לציין שברוב ההיקריוות של "אפוא"] במקרא – 10 מתוך 15 – היא מופיעה בצמוד למלת שאלה). במילון אבן שושן, מהדורת תשכ"ג, הוגדרה "אפוא" כך: "מלה להטעמת הדבור: אם כן, ובכן, כיון שכך", ואילו במהדורת תשנ"ז שינו להגדרה זו: "מלת הדגשה". וע"ע במילון הלשון העברית הישנה והחדשה של א' בן יהודה, ובמילון העברית המקראית של קדרי.

35 במילונים ובספרי הלימוד של הלשון העברית מופיעה שיטה זו בלבד, תוך התעלמות מדעת הראשונים שלעיל (ע"ע הערה 30). נראה שהכרעה חד משמעית זו בלשון ימינו נוצרה מתוך אימוץ פרשנות לשון המקרא של בעל שכל טוב וספורנו ע"י האחרונים (כמודגם בהערה הקודמת).

36 מהדורת ר"ש בובר בראשית כז, לג. ספר זה, שהוא כעין מדרש על התורה, חובר באיטליה ע"י ר' מנחם ב"ר שלמה בשנת ד"א תתצ"ט (ואינו מדרש חז"ל).

37 כצ"ל; לנוסח שבדפוס "או כמו אנה" אין פשר, ונראה שבטעות התארכה י' לאות ו'.

אף ר' עובדיה ספורנו³⁸ מבחין בין המלים 'אָפּוֹא' ו'אֵיפּה', אך מפרש את "אפוא" באופן מעט שונה: "...כי אמנם מלת 'אָפּוֹא' כשתבוא עם אל"ף בסוף התיבה - משמשת במקום 'אם כן'. אבל מלת 'אֵיפּה' עם ה"א בסוף - משמשת במקום 'אֵיפּה', כמו 'אֵיפּה הם רעים'".

מדברי רשב"ם שהבאנו לעיל, קשה להסיק האם גם הוא סבר כבעל שכל טוב ור"ע ספורנו ש"אָפּוֹא" מובחנת מ"אֵיפּה" מבחינה סמנטית, או שהחזיק בדעת סבו ש"אָפּוֹא" ו"אֵיפּה" הן כתיבים שונים לאותה מלה. מה שברור מדבריו הוא שגם "אָפּוֹא" העברית וגם "איזי" הארמית מטרתן זהה: "לתקן" את הלשון, היינו להוסיף לתוכן המאמר נופך מסוים, לחבר ולקשר (כמו: 'אם כן'), או לחזק את הנאמר (כמו: עתה, ובכן, אכן, באמת).

פְּדִי

הביטוי "ואמרי לה פְּדִי"³⁹ מופיע בתלמוד הבבלי אחת עשרה פעמים⁴⁰. למשל, בסוגיה הראשונה במסכת בבא מציעא (דף ב, סוף ע"א), נאמר בפירוט ייחוסו של התירוץ: "אמר רב פפא, ואיתימא רב שימי בר אשי, ואמרי לה פְּדִי: רישא במציאה, וסיפא במקח וממכר". באף אחת מן הסוגיות לא טרח רש"י לבאר מה פירוש "פְּדִי", אולי מתוך שהניח שביאור הביטוי פשוט וידוע.

רק בדרך אגב, בסוגיה בשלהי גיטין (דף פה, ב), מדגים רש"י את דבריו בעזרת הביטוי "ואמרי לה פְּדִי", ומדבריו ניתן להסיק כיצד הבין ביטוי זה. התלמוד שם מפרט את ההלכות השונות בכתיבת נוסח הגט באופן מדויק, וזו אחת מהן: "ולורכיה לוי' ד'פְּדִי", כלומר יאריך⁴¹ את האות ו' בתיבה "פְּדִי"⁴². רש"י (שם ד"ה ולורכיה)

38 בפירושו לבראשית כז, לג. גם ר"ע ספורנו חי באיטליה (סביב השנים ר"ל-ש"י), ויתכן שבידול סמנטי זה היה מקובל בישיבות איטליה מימות בעל 'שכל טוב', ואולי קודם לכן.

39 כך מנוקדת המלה במילון הרב מלמד (הנ"ל בהערה 4, עמ' 173). במסורת יהודי תימן מנוקדת הכ"ף בפתח ולא בשווא: "פְּדִי" (ניקוד ר"י עמר, כנ"ל בהערה 4).

40 יומא מו, א; עב, ב; מגילה ב, ב; יבמות ז, א; גיטין נד, א; ב"מ ב, א; הוריות ח, א; מנחות נה, ב; חולין עג, א; פא, א; קיח, א. כ"ה בדפוסים שלנו. בנוסף, בניזיר ב, א נוסח הדפוס הוא: "אמר רבא ואיתימא כְּדִי", ובגיליון כת"י וטיקן 110 מופיע הנוסח הרגיל: "ואמרי לה כְּדִי". כמו כן, מופיע ביטוי זה בכתבי יד בלבד בסוגיות נוספות: ר"ה יב, ב: "אמר ריב"ל [ואמרי לה כְּדִי]; חגיגה ב, ב: "אמר (רבינא ואיתימא) רבא [ואמרי לה כְּדִי]".

41 הפוסקים דנו האם הכוונה היא להאריך יותר מהרגיל, או שהכוונה היא לכתוב הו' כרגיל, שהיא ארוכה יותר מ' (ראה סיכום הדברים ב"בירור הלכה" על אתר, בתוך התלמוד במהדורת "הלכה ברורה").

42 שפירושה: "ועכשיו". המלה "כדו" (או "כדון") רווחת בארמית ארץ ישראלית, כגון בתרגומי התורה של "ועתה" (בראשית כא, כג): "ויכדון" (כן הוא בפנים "תרגום ירושלמי השלם", כתב יד ניאופיטי) או "ויכדו" (בגיליון שם) - לעומת התרגום (הבבלי) של אונקלוס: "וכען" (צורה שמשלתלת מ"כְּעָנָת" שבארמית המקראית; ראה: ר"א אבן עזרא לקהלת ט, יא; רמ"מ

מסביר שמטרת הלכה זו שלא תראה הוי"ו האחרונה כיו"ד, כי כך תקבל המלה "וכדי", ותוצר משמעות שונה לגמרי למשפט זה: "כלומר, ב'לא כלום', באין ספר, כמו 'פדי נסבה', וכמו 'אמרי לה כדי' שם חכם". מנוסח זה של פירוש רש"י, המופיע בדפוס, משתמע ש"כדי" הוא שמו הפרטי של אחד האמוראים⁴³. באופן דומה היה מי שהציע ש"כדי" הוא כינוי, המקביל ל"קדי" (קאצ'י) בלשון הערבית⁴⁴. על הנחה זו יש לתמוה: אם אכן פירוש 'כדי' הוא שם (או כינוי) של חכם, הכיצד לא מצאנו בשום מקום שם זה בפני עצמו (כגון: "אמר פדי") אלא תמיד (כאמור, 11 פעמים!) בביטוי "ואמרי לה פדי"? מעבר לפלא זה, מוכיח הרב חיד"א שאי אפשר לייחס פירוש כזה לרש"י. וזו לשונו (בספרו "פתח עינים" על אתר⁴⁵):

"...הלשון מוכיח דזה שכתוב בפירוש"י 'שם חכם' אינו מרש"י... ואי גם מש"כ 'שם חכם' הוא מרש"י, הול"ל 'כמו פדי נסבה, אי נמי⁴⁶ משמע שם חכם כמו ואמרי לה פדי... אבל השתא דקאמר 'כמו פדי נסבה וכמו ואמרי לה פדי' - מוכח... דרוח אחד להם ופירושן שוה: בולא כלום. וא"כ ודאי 'שם חכם' כתבו מי שאינו חכם, ואינו מרש"י..."

כשר, חומש תורה שלמה, כרד כד, קנד, יא; שו"ת מהרי"ף סימן פה מאת ר' יעקב פראג'י מהמה, שנפטר במצרים בשנת ת"צ. רש"י בפירושו לערובין (נג, ב) מפרש: "וכדו - משמע עכשיו". ואכן, המלה "עכשיו" ושנוצרה בעברית של חז"ל מן "עד פשהוא" מקבילה לצירוף הארמי "עד כדון" ושנוצר מן "עד כד הוא". ראה דברי מורי פרום' משה בר אשר, מחקרים בלשון חכמים, תשס"ט, א, עמ' 35.

43 כך מסבירים כמה מהאחרונים, ראה: מהרש"ל, חכמת שלמה, ב"מ ב, א; חולין עג, א. מדברי ר' אברהם ז'פות (ספר יחסין, להלן הערה 53) ניתן להסיק שכבר בזמנו, שני דורות לפני מהרש"ל, היו ש"השתבשו" לפרש כן, על סמך נוסח מוטעה בפירוש רש"י בריש בבא מציעא (רשימת אחרונים נוספים המזכירים הסבר זה מובאת בהערה 33 במאמרו של ר' מרדכי הכהן פרידמן "הביאור של הביטוי 'ואמרי לה כדי' שמייחסים לרש"י - גלגולה של טעות", בתוך: "מנחת הקיץ", ה', תשס"א, עמ' רמה-שא. וע"ע בדברי ר' דוד לאבל בתוך: "צפונות", טז, תמוז תשנ"ב, עמ' נט-ס, ובהקדמת ר' מאיר מאוזז לשו"ת איש מצליח ח"ג, תשס"ו, עמ' 11).

44 רי"ף מרגליות, כמובא ע"י שד"ל במאמרו ב"המגיד", כ"א אב תרכ"ד (פניני שד"ל, עמ' 305). את ביקורתו על הצעה זו חותם שד"ל בפסקה זו: "והנה יבינו המשכילים כי להבנת לשון המקרא ולשון המשנה ולשון התלמוד צריך חיפוש וחקירה ודקדוק (אנאליזיס) בספרים ההם ובדרכי לשונם, וחקירה עמוקה ומדוקדקת בדבור האנושי בכלל... ועל הכל צריך סברה ישרה, הנקנית ע"י אהבת האמת... מתון בלא חפזון... ובלי תשוקה למצוא חן בעיני בו"ד. אבל למוד לשון ישמעאל וזולתה מהודו ועד כוש - יועיל פעם אחת, ויזיק מאה פעמים".

45 זוהי "משנה אחרונה" של החיד"א (וכיו"ב נביא מדבריו בהערה 54. בתחילה סבר כמהרש"ל הנ"ל, ראה למשל ב"שם הגדולים", קונטרס אחרון, אות כ, ד).

46 כעין זה הגיה מהרש"ל (חכמת שלמה על אתר, מהדורת עוז והדר, ע"פ דפוס ראשון). הגהה זו מופיעה בגיליון התלמוד במהדורות הנפוצות, אך ללא ציון מקורה.

העובדה שרש"י מזכיר בנשימה אחת⁴⁷ את הביטוי "ואמרי לה כדי" יחד עם הביטוי "כדי נְסִיבָה"⁴⁸, מלמדת שפירוש "כדי" בשני הביטויים זהה. הביטוי האחרון נתבאר ע"י רש"י בסוטה (וט, ב): "כדי נסבה - שלא לצורך". מלה זו מוכרת גם מביטויים נוספים בתלמוד⁴⁹, וכיום משמש הביטוי "לא בכדי" במשמעות: לא לחנם⁵⁰.

לפיכך, קרוב לוודאי שרש"י סבר ש"כדי" פירושו בחנם, בסתם, לשווא, בלי כלום, גם בביטוי "ואמרי לה כדי", ומשמעות הביטוי היא שיש מוסרים מאמר זה⁵¹ בלא שם אומרו. ואכן בכתבי היד של פירוש רש"י כאן⁵² כתוב: "וכמו ואמרי לה כדי, בלא חכם", וכיוצא בזה צוטט בספר יוחסין לר' אברהם זכות (ממגורשי ספרד): "בלא שם חכם"⁵³. הוכחה חותכת לכך שזו דעת רש"י נמצאת בתשובת רש"י עצמו (סימן כד):

47 הביטוי "בנשימה אחת" מופיע בשלוש סוגיות הלכתיות בתלמוד הבבלי (מגילה טז, ב; חולין כו, ב; כריתות כ, א), ותמיד במובן המוחשי, ולא כשימושו המושאל בעברית החדשה (כמו בשו"ת עטרת פז ח"א, כרך א - או"ח, הערות סימן ח הערה א), הדומה לביטוי הארמי "בחדא מחתא" (רבים סבורים שהביטוי המקובל "במכה אחת" הוא תרגומו של "בחדא מחתא" גם מבחינה מילולית, השוה לתרגום אונקלוס ל"מכות הארץ" בדברים כט, כא: "מַחְתָּא דארעא"; ברם בכל ארבעת המקומות בתלמוד הבבלי שהביטוי מוזכר [ברכות כד, א; שבת קמח, א; פסחים מב, א; חולין נח, ב] מפרש רש"י ש"מַחְתָּא" היא "אריגה", ובפירושו לחולין הוא אף מרחיב ומסתייע בתרגום אונקלוס ל"מַעֲשֵׂה אֲרָג" [שמות כח, לב]: "בחדא מחיתא מחתינהו - וכי באריגה אחת ארגתם לכולם! לשון 'עובד מַחִי'; דתיקון דבור קרו לו אינשי 'אריגה', שמסדר את דבריו").

48 פועל זה בדיוק מובא בתרגום אונקלוס לפועל "לְקַחְהָ" (דברים כ, ז), במשמע מוחשי. בביטוי תלמודי זה משמעו לקיחת דיבורים, כלומר ציטוט מלים ואזכור פרטים. ניקוד הפועל הארמי שונה מעט מניקוד מקבילו העברי: נְסִיבָה או נְסִיבָה.

49 "כְּפִרְהָ בְכִדִי" (סנהדרין ד, א [רש"י: "בלא כלום"]; זבחים לא, ב [רש"י: "בלא מתן דמים"]); "מִיְלֵי דְכִדִי" (סנהדרין כט, ב [רש"י: "דברים של חנם... דברי רוח"]; ולפי רש"י וכתבי יד גם בבכורות ח, ב [רש"י: "דברי רוח; ליטנא אחרינא: מילי דכזיב - דברי כזב"]); גזרונה של המלה אינו ברור: יתכן שהיא התקצרה מהמלה "כְּדִיָּא" (= כמות שהיא, ללא תוספות); ויתכן ש"כדי" התקצרה מהמלה "כְּדִיב" (= קָזַב). ראה רש"י בבכורות וכתבי יד שם; שד"ל (הנ"ל בהערה 44); פרופ' רי"ן אפשטיין (דקדוק ארמית בבלי, עמ' 57; 140); פרופ' שלמה מורג וד"ר יחיאל קארה (ארמית בבלי במסורת תימן, עדה ולשון כד, תשס"ב, עמ' 333). גם בניקוד המלה נחלקו הדעות, כנ"ל בהערה 39.

50 אלא בגלל סיבה טובה מאוד. ביטוי זה החל לשמש כבר בלשון הראשונים, כדוגמת לשון הרשב"א בחידושי לנדרים ג, ב.

51 בשלוש סוגיות (יומא מד, א; עב, ב; מנחות נה, ב) מדובר בקושיה, ובשאר שמונה הסוגיות - בתירוץ.

52 כ"ה בכל כתבי היד במכון לתצלומי כתבי יד בספריה הלאומית.

53 ספר יוחסין, מהדורת פיליפובסקי, ערך כדי. יתכן שלפניו עמד הנוסח "בלא שום חכם" שבדפוס פארה (שנדפס בפורטוגל בתקופת גירוש ספרד ע"פ כתבי יד ספרדיים) כמובא ע"י ח"ז דימיטרובסקי ב"שרידי בבלי" (ניו יורק תשל"ט, עמ' 93-92 ועמ' 344). את הנוסח "בלא

"...למידה זו למדנו למעלה, ואיתמר 'כדי', ולא הוזכר בה שם חכם... עמדנו על מידה זו מתלמידי בני הישיבה מסדרי הגמרא, ולא הוזכר בה איש, הלכך קרי ליה מן דבתרביצא".

בדרך זו פירשו גם קדמונים אחרים: רב שרירא גאון באיגרתו⁵⁴, רבינו חננאל בפירוש המיוחס לו להוריות י, ב ("ואמרי לה כדי - בלא חכם אחר"), וכן מובא בשם הרמב"ם ("ואמרי לה כדי - שלא נזכר בו שם חכם")⁵⁵, ובפירוש רבינו אליקים ליומא (מד, א⁵⁶; עב, ב) ובחידושי הריטב"א (גיטין פה, ב⁵⁷). וכך כותב ר' ישועה בן

שום חכם" אפשר לפרש כמו נוסח ספר יוחסין "בלא שם חכם", או "בלא אף חכם" (על הפירושים השונים של "שום" ראה במילונו של אמו"ר, שזמין במרשתת ב"פורטל הדף היומי": <http://www.daf-yomi.com/content.aspx?Page=26>). בדפוס איטליה הראשונים (שונצינו וונציה) נדפס: "ואמרי לה כדי - חכם". נוסח תמוה זה הוגה ע"י ר' דוד הכהן מאובן (תלמיד המהרש"ל) בספרו "מגדל דוד" כד: "ואמרי לה כדי - חכם", ובמהותו דומה לנוסחאות המדויקות הנ"ל. אך מהרש"ל רבו הבין שיש כאן פירוש אחר (כנ"ל בהערה 43), וככה"נ על פי דבריו הוגה בדפוסים המאוחרים (כבר בדפוס אמסטרדם ת"ז): "ואמרי לה כדי - שם חכם". ר' מ"ה פרידמן (לעיל הערה 43) משער שהנוסח שיצא מתחת ידי רש"י הסתיים במובאה "וכמו ואמרי לה כדי", בלא שום תוספת (וכלשון הריטב"א שלהלן הערה 55), ובמהלך הדורות נוספו בשולי פירושו הערות הבהרה שונות שהשתרבו לתוך נוסח פירושו, ולכן מצויים כאן נוסחאות רבות.

54 מדברי רש"י ושאר הראשונים שלהלן משמע שמועה שמוסרים אותה "כדי" היא שמועה הנשנית באופן אנונימי, שלא ידועה זהות האומרה. ברם, מדברי רש"י (ויתכן שזו גם כוונת ר' אליקים שלהלן) משמע שזוהי שמועה שנאמרת בסתם, מפני שהיא מוסכמת על כל החכמים! כידוע, נוסח אגרת רש"י ג' מרובת נוסחאות. בנוסח הצרפתי של האגרת (מהדורת לוי, עמ' 66; מהדורת מצגר, עמ' 60; מהדורת נאובאואר, אוקספורד תרנ"ג, עמ' 24) נאמר "והיכא דכולהו רבנן קאמרי חדא מילתא, אמרין לה כדי", עכ"ל. קביעה זו, ניתן לפרשה בשני כיוונים: יתכן שר"ל ששמועה זו היא כ"סתם משנה", שהלכה כמותה, ויתכן שהיא כמו "שיטה", שכמה וכמה חכמים "אמרו דבר אחד", ואין הלכה כמותה (כן כתב רש"י הילמן, בספר אור הישר עמ' סג, עמ"ס חולין נח, ב). ברם, בנוסח הספרדי של אגרת רש"י ג' (מהדורת לוי, שם; מהדורת היימאן, לונדון עת"ר, עמ' 56) משפט זה הוא המשך של הקטע הקודם, הדין בדברי התלמוד הבבלי (חולין יח, ב) "אנא מרב יהודה גמירנא, דאפילו ספיקי דגברי גריס, דאמר רב יהודה אמר ר' ירמיה בר אבא, ספק משמיה דרב, ספק משמיה דשמואל" וכאן נוסף: "ספק דכולהו רבנן, קא אמרינן: אמרי לה כדי", עכ"ל. גם מנוסח זה משמע שזוהי שמועה שנאמרת בשם כל החכמים, אך קשה להסיק מכאן שאין הלכה כן.

55 כ"כ הרב חיד"א (יעיר און - עין זוכר, מערכת כ אות ח) שמצא בספר ישן כתב יד שני פרקים מהקדמת רמב"ם לפירוש המשנה שלא נדפסו, והם ביאור מילות חמורות שבתלמוד.

56 זו לשונו: "סתם בלא גברי, כעין מתיבי". יתכן שבדמותו ענין זה למונח "מתיבי" (= משיבים, מקשים "העולם"), כוונתו לומר ששני מונחים אלו מתייחסים לכלל הלומדים ולא לאישיות מסוימת (לעומת "מתיבי ר' פלוני" וכן "אמר ר' פלוני").

57 חידושי הריטב"א מכתב יד, מהדורת מוסד הרב קוק (וכ"ה במהדורת מכון אופק של "חידושי הרמ"ה ושיטות הקדמונים"): "דמשמע וכדי - כלומר ריקם אני משלחך באין ספר, כדאמרין [נן] 'כדי נסבה', 'ואמרי לה כדי', ו'מילי דכדי'".

יוסף הלוי, בעל הליכות עולם⁵⁸: "כל היכא דאיתמר 'אמר פלוני ואמרי לה כְּדִי', רוצה לומר: איכא מאן דאמר להא מילתא בלא גברי אלא סתמא קאמר לה, ו'כְּדִי' לשון חנם, כמו 'לא שדי איניש זוזי בכְּדִי'⁵⁹, וכן 'כְּדִי נסבה'⁶⁰.

סיכום

שתי המלים התלמודיות אשר נדונו במאמר זה, לא שפר חלקן. רבנו שלמה יצחקי בפירושו על אתר אינו מפרשו, אך יש המוסרים בשמו ש'כְּדִי' הוא שמו של אדם מסוים ו'איזי' הוא כינוי של חיבה. ברם, בשני המקרים נראה שרש"י הבין אחרת: לגבי "איזי" אומר נכדו של רש"י במפורש שהיא מלה שנועדה "לתקן" את הלשון, כמו "אֶפּוּא" העברית (= "אם פֶּן"), ובענין "כְּדִי" נפגעו דברי רש"י משגיאות המדפיסים, אך אין ספק כי רש"י (בדומה לשאר רבותינו הראשונים) מפרש שמשמעות הביטוי "ואמרי לה כְּדִי" היא שיש מוסרים תירוץ זה או קושיה זו בלא שם אומרם. מי שאכן מפרש מלים אלו כשם או ככינוי הוא רבינו שלמה לוריא, המהרש"ל. מלבד היותו ראש ישיבה בלובלין ומחשובי פוסקי ההלכה בפולין לפני כחמש מאות שנה (נפטר בשנת של"ד) היה גם חכם גדול בחכמת הלשון⁶¹, אך כאמור בשני מקרים אלו דבריו צריכים עיון⁶².

עמדנו אפוא על כך שמשמעותה התלמודית של המילה "איזי" שונה ממשמעותה בספרות השו"ת בדורות האחרונים, וכן שבנוגע להבחנה הסמנטית (המקובלת היום) בין "אֶפּוּא" ל"אֶיפּה" אין הסכמה בקרב מפרשי המקרא בתקופת הראשונים, ושהבידול ביניהם מבחינת ההטעמה אינו קיים אלא בעברית החדשה. המודעות לפער הקיים בין לשון הקדמונים ללשון האחרונים, ולעובדה שלפעמים ביאורן (או הגייתן) של מלים משתנה מדור לדור, נחוצה מאוד ללומדי התורה. התעלמות משינויים אלה עלולה להטעות בהבנת לשון התנ"ך ודברי חז"ל, במיוחד כאשר מקישים עליהם מן המורגל בלשוננו.

58 שער ב, פרק א (ירושלים, תשנ"ו, עמ' כו).

59 = "אין אדם משליך כספו סתם" (כתובות לו, ב ועוד).

60 תיבה זו אף נכללה ברשימתו האלפבתית של הרב ראובן מרגליות בספר לחקר שמות וכינויים בתלמוד, ירושלים תשמ"ט, פרק ג, סעיף כז, עמ' כד, תחת הכותרת "בדויי שם".

61 את בן דורו, הרמ"א, מוכיח מהרש"ל על חוסר עיונו בחכמת הדקדוק (ראה שו"ת הרמ"א סימן ו), ולדעתו, אחד הדברים הנחוצים לת"ח הוא לכתוב בצחות לשון נאה וים של שלמה, חוליו, פרק א סי' טו). אגב, לדעת ר' מ"ה פרידמן, מהרש"ל חזר בו מפירושו ל"כדי" (ראה בהערות 7, 97 במאמרו הנ"ל בהערה 43. וע"ע במאמרו של רי"ל קלירס ב'המעין' תמוז תשס"ט [מט, ד] עמ' 85 ואילך על ארון הספרים של המהרש"ל).

62 וכבר כתב הגר"מ פיינשטיין זצ"ל על כגון זה (שו"ת אגרות משה יו"ד ח"ג סימן פח): "אדרבה, זהו כבודו אשר מזכירים שיטתו בד"ת ומעיינים בדבריו אף שהמסקנא דחכם המעיין הוא שלא כדבריו... אבל ודאי צריך להזכיר בדרך ארץ". עיי"ש בכל דבריו.